

ПЕРЕКЛАДИ: ДОДАТКИ

Олег Хома

КОМЕНТАР ДО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «НАРИСІВ ПІРРОНІЗМУ» СЕКСТА ЕМПІРИКА (I, 1-13)

Оскільки справа філософського перекладу повноцінно уможливилася в Україні лише після здобуття незалежності, протягом останніх десятиліть іде процес особливо інтенсивного термінотворення (а надто в перекладах з греки). Певна річ, цей процес далекий від завершення, деякі терміни швидко виходять з ужитку, змінюючись на більш вдалі. Власне, ці коментарі слід розглядати саме як проміжний етап у виробленні термінологічної системи для відтворення українською творів Секста Емпірика¹. Щодо деяких відповідників ще немає певності, їх може бути змінено при підготовці остаточної версії «Нарисів пірронізму». Загальні принципи перекладу цього твору викладені нижче (див. с. 93). Наразі ж ідеться про роз'яснення філософських підстав обрання українських відповідників деяких термінів Секста, найпроблемніших для відтворення. Виходячи з тези Барбари Касен про неперекладність філософських слів, ми вважаємо, що ця (доволі продуктивна) неперекладність має бути редукована до випадків справжньої неперекладності. Тобто, де це можливо², маємо зберігати парадигми оригінальних слів. Ці парадигми мають істотне філософське значення, оскільки вносять метафорику, надзвичайно важливу для розуміння змісту. Якщо цю метафорику заважають відтворити лише давні конвенції, ми воліємо йти за логікою лексичних ресурсів, не зупиняючись перед неологізмами.

φαντασία

Проблемність перекладу цього терміна зумовлена усталеними варіантами його сприйняття, нав'язаними або російським (*воображение / представление*, відповідно: «уява / уявлення»), або англійським перекладами (*impression*, відповідно: «враження»). Звісно, грецьке φαντασία містить виразний момент пасивності, мимовільності тощо. До того ж, Аристотель³ у трактаті *Про пам'ять і пригадування* (450a 25-32) порівнює, зокрема, φαντασμα як елементи пам'яті зі «зображенням» (ζωγράφημα) або «відбитком» (τύπος), що його залишає перстень (δακτύλος). Утім, «враження» в цьому випадку було б украй невдалим відповідником, і то з кількох причин.

(1) Метафора світла, присутня у φαντασία, є дуже важливою для Аристотеля⁴.

© О. Хома, 2020

¹ Про традицію засвоєння вчення Секста на Заході. див.: [Bett 2011: 267-287]. – Також важливо розв'язати, що ґрунтовне знання традиції відкриває перспективу для найрізноманітніших її контекстуалізацій. Наприклад, погане знання елліністичного контексту (отже, і скептицизм як його частини), унеможливило спектр дотичних досліджень, як от, наприклад, [Blumenfeld 2003].

² При перекладі «Нарисів пірронізму» враховувався досвід деяких перекладів цього тексту іншими мовами: лат., Анрі Етьєна [Sextus 1562]; англ., Джулії Енас [Sextus 2000]; англ., Роберта Бері [Sextus 2002]; іт., Онорато Тескарі [Sesto 1926]; рос., Надії Брюллової-Шаскольської [Секст 1976]; пол., Збігнева Нерчука [Sekstus 2019]. Оригінал запозичено з [Σέξτος 1992] і зіставлено з білінгвічним виданням [Sextus 2002]. На жаль, нам поки не вдалося знайти доволі новий франц. перекл. П'єра Пелеґріна [див.: Machuca 2002].

³ Про багатозначність φαντασία в Аристотеля див.: [Moss 2014: 137 et al.].

⁴ Див.: *Про душу* 429a 3-5. «Оскільки зір – найважливіше з чуттів, то своє ім'я воно [тобто φαντασία. – О.Х.] бере від світла [φάως], адже без світла [φωτός] не можна бачити [ιδείν].»

(2) Наприклад, російська традиція, що перекладає пару *φαντασία* – *φαντάσματος* як «воображение» – «представления» / іноді «образи», втрачає істотний зв'язок між *φαντασία* – *φαντάσματος* (див., наприклад, *Про душу* 428a 1-3) і світлом (*φάος*, *φῶς*), а відтак – із ключовими вже для Секста *φαίνεται* / *φανόμενον*. «Світло» є базовою метафорою всього цього термінологічного ряду, а тому неабияк позначається на нашому розумінні того, що хотіли сказати Аристотель чи Секст, обираючи собі терміни.

Що Аристотелів, що Секстів *τόλος* є відбитком саме світла, а не чогось іншого, таким собі «світлописом», що постає і як *φανόμενον*. Тому втрачати парадигматичний зв'язок між *φαντασία* і *φανόμενον* украй не бажано⁵, а відповідник «враження» його не відтворить⁶. Але українська мова має унікальні лексичні ресурси для дуже точного відтворення грецької парадигми, передовсім «уявлення» для *φαντασία*. Але як переклад не російського «представлення» (бо *φαντάσματος*, звісно ж, не «поставлені наперед», а «утворені через висвітлювання» і згодом «записані» завдяки пам'яті), а саме грецького терміна. Корінь «яв-» чудово відтворює «світлову» парадигму, оскільки вказує і на «білий день» (=«світло»), і на «появу»/«постання», і на «явність», і, що найважливіше для творів Секста, на «явище»/«явлене». До речі, українське дієслово «уявляти» має застаріле значення «з'являтися», що чудово відбиває пасивні конотації *φαντασία*. Коли ж остання живається в сенсі «залежного від людської волі» (Аристотель, *Про душу* 427b 17-18), «уявляти» чудово відтворює і цей аспект.

Тож наше рішення щодо *φαντασία*, виглядає не позбавленим підстав. (Хоч у деяких контекстах неминучим є відповідник «виображення»). Воно добре працює й у випадку критикованого Секстом стоїчного *καταληπτικῆς φαντασίας* [див., напр.: Colish 1990: 52], що постане як «осягальне уявлення» (оскільки *ἀκαταληπία* – «неосягненність»).

πάθος

Принцип уникнення латинізмів створює неабиякі проблеми при перекладі *πάθος*. Зазвичай це деякий «стан», що передбачає мимовільність (див. прим. 5), тобто «пасивність». Сама суть скептичного підходу виражається через виглумачення скептикового *φανόμενον* як його власного (*τὸ ἑαυτῷ*) *πάθος* (I, 7: 15). Адже вся безсумнівність явленого полягає в тому, що воно «мимоволі [*ἀβουλήτως*] приводить нас до згоди» саме «через підвпливний стан [*παθητικὴν*] уявлення» (I, 10: 19). Враховуючи подальші латинські впливи на словник західної філософії, ідеться, безперечно, про проблему «пасій», які в нас частіше називають «пристрастями»⁷. Утім, українське «пристрасть» передовсім вказує на збурення, а не на «неактивність». Натомість іменник «пасія», який вказує на те, що тебе охоплює й тобою не контролюється – латинізм. Тому в описаному щойно провідному значенні *πάθος* перекладатиметься як «підвпливний стан». Якщо ж це слово має негативну конотацію (голод, спрага), буде природно перекласти його як «потерпання».

На жаль, я не бачу можливості зберегти етимологічну близькість *πάθος* і *πέισς*, що вказує на «[душевне] хвилювання» (див. прим. 5). Тут доведеться обмежитися контекстним пе-

⁵ Див. вище, с. 132: критерієм скептичного підходу *τὸ φαινόμενον*, *δυνάμει τὴν φαντασίαν οὕτω καλοῦντες: ἐν πείσει γὰρ καὶ ἀβουλήτῳ πάθει κεκμηῆ ἀζητήτος ἔστιν* – «явлене, маючи на увазі уявлення, яке полягає в душевному хвилюванні й мимовільних підвпливних станах і яке не улягає дослідженню» (I, 11: 22).

⁶ У I книзі трактату *Проти логіки* Секст активно покликається на стоїчне уподібнення *φαντασία* і *τόλος*. Див., напр.: *... τῶν σοφῶν ἐστὶν ἐν ψυχῇ ἢ φαντασία...* (VII, 372). Якщо відтворювати *φαντασία* через «враження», вийде «враження є відбиток в душі», ледь не тавтологія. Коли ж «уявлення є відбиток в душі», тут масмо плідне твердження про світловий вплив, що лишає відбитки. Змістовність цих фраз є незаставною!

⁷ У цьому контексті перипатетичний термін *μετροπάθεια*, який у нас перекладають як «помірність» або «метропатія», варто увіразнити: «помірнопідвпливність» (тоді *ἀπάθεια*, відповідно, «непідвпливність»).

рекладом і коментарем. Узагалі, надто принципово дотримана відмова від латинізмів яскраво увиразнює всю глибину залежності нашої філософської мови від останніх. Тому, мабуть, із цього принципу варто зробити деякі винятки (наприклад, для ўл, «матерія»).

Зрештою, досвід перекладання «Нарисів пірронізму» засвідчив як складність роботи за відсутності усталеної традиції, так і плідність лексичних ресурсів «ще однієї» філософської мови для української термінології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Bett, R. (2011). *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521874762>
- Blumenfeld, B. (2003). *The Political Paul: Democracy and Kingship in Paul's Thought*. London, & New York: T & T Clark.
- Colish, M. (1990). *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages* (Vol. 1). Leiden : Brill.
- Machuca, D. E. (2002). Sextus Empiricus, Esquisses pyrrhoniennes. Introduction, traduction et commentaires par Pierre Pellegrin [compte-rendu]. *Revue Philosophique de Louvain*, 100(4), 797-801.
- Moss, J. (2014). *Aristotle on the Apparent Good: Perception, Phantasia, Thought, and Desire*. Oxford: Oxford University Press.
- Sekstus Empiryk. (2019). *Zarysy Pyrroniskie*. (Z. Nerczuk, Ed. & Trans.). Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Sesto Empirico. (1926). *Shizzi pirroniani*. (O. Tescari, Trans.). Bari: Laterza.
- Sextus Empiricus. (1562). *Pyrrhonianum hipotyposeon libri tres*. (H. Stephanus, Trans.). Parisii: M. Iuuenem.
- Sextus Empiricus. (1976). *Three books of the Pyrrhonic principes*. [In Russian]. In Sextus Empiricus, *Collected works*, in 2 vol. (Vol. 2, pp. 207-380). Moscow: Mysl.
- Sextus Empiricus. (1992). *Outlines of Pyrrhonism*. [In Greek]. Athens: Cactus.
- Sextus Empiricus. (2000). *Outlines of Scepticism*. (J. Annas & J. Barnes, Eds.). Cambridge: Cambridge UP.
- Sextus Empiricus. (2002). *Outlines of Pyrrhonism*. (R. G. Bury, Ed.). Cambridge Mass.: Harvard UP.

Одержано / Received 12.09.2020

Oleg Khoma

Commentary on the Ukrainian translation of Sextus Empiricus' *Outlines of Pyrrhonism* (I, 1-13)

Some terms from *Outlines of Pyrrhonism* (I: 1-13) are problematic for Ukrainian translation. The commentary justifies the Ukrainian equivalents for those terms, in particular, “uyavlennia” for *phantasia* (not “vrazhennia”!), “pidvplyvnyi stan” for *pathos* (not “prystrast”!), “pomirnopidvplyvnist” for *metriopatheia*, “neosyagnennist” for *akatalepsia*,

Oleg Khoma

Коментар до українського перекладу «Нарисів пірронізму» Секста Емпірика (I, 1-13)

Деякі терміни «Нарисів пірронізму» (I, 1-13) є проблемними для українського перекладу. У коментарі обгрунтовано українські відповідники для цих термінів, зокрема «уявлення» для *phantasia* (не «враження»!), «підвпливний стан» (не «пристрасть»!) для *pathos*, «помірнопідвпливність» для *metriopatheia*, «неосягненність» для *akatalepsia*.

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnitsia National Technical University.

Олег Хома, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: quid2anim@gmail.com
